

УДК 303.422-057.4(477)

Т. Л. Поліщук

*аспірант Національного педагогічного
університету ім. М. П. Драгоманова*

ЄВГЕН ТИМЧЕНКО І СПІВРОБІТНИКИ КОМІСІЇ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ІСТОРИЧНОГО СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті подано біографічну інформацію про співробітників Комісії для укладання історичного словника української мови при УАН, яка працювала під керівництвом Євгена Тимченка.

Ключові слова: комісія, історичний словник української мови, УАН, Євген Тимченко.

The article deals with the biographical information of the employees of the commission for compilation of the ukrainian language historical dictionary of the Ukrainian Academy of Sciences, that worked under the direction of Yevhen Tymchenko.

Key words: commission, historical dictionary, Tymchenko.

У 1919 р. було створено Комісію для укладання історичного словника української мови при Українській академії наук (УАН). Головою цієї комісії обрано проф. Є. Тимченка, автора словника старописної української мови XVII–XVIII ст. Основу майбутнього словника склали картки українського філолога П. Житецького (приблизно 12 тис. карток), які долучив до картотеки А. Кримський, і матеріали проф. Є. Тимченка у кількості 60 тис. карток, що в 1905 р. разом із словником живої мови були представлені на Костомарівську премію до Петербурзької академії наук.

У Комісії в різний час працювало чимало цікавих людей, кількісний склад її змінювався, однак зазвичай у розпорядженні Є. Тимченка були кілька штатних і позаштатних співробітників. У комісії у різний час працювали: Г. Вовкушевський, В. Крижанівський, О. Лук'яненко, С. Якимович, М. Лев-Харченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Л. Білозір, Г. Петренко, М. Станіславський.

Вовкушевський Григорій Дмитрович народився 7 серпня 1866 р. в с. Тиниця Конотопського повіту, нині Бахмацького району Чернігівської області. Середню освіту здобув у Ніжинській гімназії. 1892 р. закінчив юридичний факультет Ун-ту св. Володимира у Києві.

Відтоді працював у Київській судовій палаті; 1897–1903 – мировий суддя Таращанського округу; 1903 – 1906 – голова з'їздів суддів Старокостянтинівського і Таращанського округів; від 1906 – член Уманського, 1912–18 – Київського окружних судів; від 1 квітня 1918 – порядкуючий департаментом Київського апеляційного суду. Від 8 серпня 1918 р., за скасування апеляційного суду, залишений поза штатами. 2 березня 1919 р. розпочав роботу в УАН, зокрема брав участь в укладанні Словника української правничої мови. Від вересня 1919 р. – член, від лютого 1921 р. – секретар Правничо-термінологічної комісії ВУАН. Один із укладачів і співредактор виданого комісією у 1926 р. «Російсько-українського словника правничої мови». Водночас співпрацював у Комісії для укладання історичного словника української мови. Брав участь у церковному автокефальному русі, зокрема був членом парафіяльної ради (титарем) і скарбником Софіївського собору, учасником 1-го Всеукраїнського православно-церковного собору в Києві (1918). У 1926 і 1927 рр. органи ДПУ порушували справи проти нього, однак вони були припинені за недоведеністю висунених звинувачень. 4 вересня 1929 р. заарештований у справі Спілки визволення України. 13 березня 1930 р. у позасудовому порядку висланий на 5 років до Казахстану в Алма-Ату, а звідти 3 червня 1930 р. прибув на проживання в м. Кзил-Орду, де від 15 січня 1932 р. працював статистом, а від 1 липня

1933 р. економістом-плановиком на підприємствах міста. Подальша доля невідома. Реабілітований у 1989 р.

Крижанівський Всеволод Йосипович народився 12 січня 1885 р. в с. Лаврики Сквирського повіту на Київщині. Освіту здобув у Київській Духовній Семінарії, а потім навчався в Юр'ївському університеті (м. Тарту, Естонія) на правничому відділі. У 1910 р. вступив на державну службу, працював канцеляристом у різних державних установах. У 1912 р. за запрошенням перейшов на службу до Канцелярії Іркутського генерал-губернатора, де працював як архіваріус, помічник діловода та виконувач обов'язків діловода. У 1917 р. працював у Виконавчому Комітеті Громадських Організацій Іркутська. Наприкінці 1917 р. переїздить до Києва, де 1 грудня 1917 р. займає посаду діловода з обсягом діяльності начальника відділу в Генеральному секретаріаті УНР, а 1 лютого 1918 р. стає начальником цього відділу. Посаду начальника відділу та Члена Термінологічної комісії обіймав і в Державній Канцелярії аж до часу припинення діяльності цієї установи. На початку березня 1919 р. обраний членом Правничо-термінологічної комісії при III відділі УАН, а незабаром був обраний і I відділом Академії на посаду постійного члена Комісії для укладання історичного словника української мови, пізніше працював у Правничому відділі Інституту української наукової мови ВУАН.

Літературну діяльність розпочав від 1904 р., друкуючи статті, замітки, архівні дослідження та переклади в українських і російських періодичних виданнях – «Раді», «Ділі», «Українській хаті», «Русском архиве», «Духовной беседе», «Вірі», «Державі», «Слові» тощо. В. Крижанівський – автор таких праць: «Наші часописи й мова», «З України в Сібір», «Современные украинские проповедники в России», «Современные украинские проповедники в Галиции», «Библия на украинском языке». У 1922 р. підготував до друку історико-біографічний нарис «Про життя й діяльність св. Димитрія Туптали, митрополита Ростовського». У 1938 р. був заарештований за звинуваченням в участі в контрреволюційній антирадянській націоналістичній організації церковників і засуджений до розстрілу. Загинув 2 вересня цього ж року, похований у селищі Биківня поблизу Києва.

Лук'яненко Олександр Митрофанович народився 10 липня 1879 р. в Києві. Закінчив Університет св. Володимира у Києві (1903), де його залишили для підготовки до професорського звання: від 1907 р. – приват-доцент, 1912 р. – завідувач кафедри слов'янської філології, 1912–20 рр. – професор кафедри порівняльного мовознавства. Викладав також на Київських вищих жіночих курсах. Брав участь у заснуванні Кам'янець-Подільського університету (1918) та філії Київського університету в Криму (1920). Від 1920 р. працював у Таврійському університеті (згодом – Кримський педагогічний інститут у Сімферополі): приват-доцентом, професором кафедри слов'янської філології, від 1922 р. – професором кафедри російської мови та порівняльного мовознавства, 1925–34 рр. – професором російського і татарського відділів, деканом відділу російської мови та літератури. 1941–63 рр. – професор, завідувач кафедри російської мови та мовознавства, 1963–73 рр. – професор-консультант Саратовського університету. Займався дослідженнями в галузі російського і загальнослов'янського мовознавства. Помер 20 серпня 1974 р. у Саратові.

Якимович Сергій Феодосійович народився 25 вересня 1887 р в Києві у сім'ї чиновника.

У 1906 р. закінчив Стародубську гімназію, 1911 р. – Університет св. Володимира у Києві, отримавши за конкурсну працю срібну медаль. 1911 р. здобув посаду вчителя гімназії у м. Єреван. Від 1918 до літа 1919 р. працював учителем у четвертій Київській гімназії. Від 1919 р. до 1 квітня 1921 р. був професорським стипендіатом при кафедрі української літератури Кам'янець-Подільського університету та учителем місцевої гімназії.

Від 1919 до 1923 рр. – співробітник Комісії для укладання історичного словника української мови.

Як згадує С. Якимович, перше півріччя 1920 р. комісією тимчасово керував проф. М. Грунський, лише у липні повернувся із-за кордону директор комісії проф. Є. Тимченко. За цей час було опрацьовано 38 староукраїнських джерел, що дозволило додати до словника понад 30

тис. слів, з них 27 тис. слів було написано на картки не в Києві, а в Кам'янці-Подільському. Проф. Є. Тимченко, якому довелося перебувати в Кам'янці-Подільському більше року, згромадив там працівників і налагодив працю над словником. Пізніше всі матеріали було перевезено до Києва.

Науковці, про яких подано інформацію вище, працювали у Комісії у перші роки її діяльності. У 1921 р. до складу комісії входили троє постійних співробітників і четверо позаштатних, зокрема: Є. Волошин, Ф. Гаєвський, К. Лазаревська, С. Якимович, М. Лев-Харченко.

Лев-Харченко Марія Василівна народилася 13 квітня 1876 р. в м. Меджибожі Летичівського повіту на Поділлі. У 1894 р. закінчила гімназію Ващенка в Києві, а у 1915 р. – Вищі агрономічні курси в Петербурзі. 13 років учительвала в Петербурзі та Києві. У 1917–1918 рр. працювала в міністерстві Судових справ і Комісії правничого словника. У червні 1920 р. одержала посаду вченого-діловода Постійної комісії для укладання історичного словника української мови при ВУАН.

Волошин Євген Костянтинович народився 1 вересня 1896 р. в с. Бондареве Чигиринського повіту Київської губернії в родині священика. У серпні 1905 р. вступив до Київської 2-гої гімназії, яку закінчив 1915 р., одержавши атестат про повний 8-класний курс з відмінною поведінкою. Того ж року вступив до Університету св. Володимира на історико-філологічний відділ. У 1921 р. вступив до Київського археологічного інституту на етнографічний відділ. Від жовтня 1918 р. працює лектором курсів української мови в культурно-освітній комісії при Управлінні правобережної залізниці. Від вересня 1919 р. учителює в с. Красносінка на Чигиринщині. Від вересня 1920 р. працює учителем і завідувачем 7-річної трудової школи та школи з ліквідації неписьменності при цукроварні у с. Капітанівка цього ж повіту.

Від 1 червня 1921 р. – позаштатний співробітник Комісії для укладання історичного словника української мови УАН, а від 1 січня 1922 р. – штатний співробітник цієї Комісії.

Лазаревська Катерина Олександрівна народилася 20 серпня 1879 р. у сім'ї відомого київського історика Олександра Матвійовича Лазаревського. Вступивши до четвертого класу київської приватної жіночої гімназії А. Бейтель у січні 1896 р., закінчила її 1897 р., а через рік закінчила додатковий клас з правом на золоту медаль. У вересні 1901 р. зарахована вільнослухачкою третього класу Київського художнього училища з малювання, однак у січні 1904 р. залишила училище. Пройшовши у свого батька добру школу роботи із старими документами, стала визначним фахівцем у галузі палеографії XVII – XVIII ст. Авторка низки джерельних праць з історії цехів, шевченкознавства. Працювала в Постійній комісії для складання історико-географічного словника української землі, Комісії Лівобережжя та Слобожанщини, Археологічній комісії та Постійній комісії для укладання історичного словника української мови.

К. Лазаревська, як і інші працівники Комісії, вибирала з джерел слова як матеріал до історичного словника. За 1922 р. матеріал словника збільшився на 38 428 карток, а всього комісія мала вже 151 428 карток. У цей рік комісія в складі її керівника професора Є. Тимченка, одного штатного та шістьох позаштатних співробітників провела 18 засідань, на яких було прочитано 9 наукових доповідей. Окрім того, члени Комісії продовжили працювати над вибиранням слів з історичних джерел (стародруків і новодруків, рукописів) і створили за рік 60 350 карток. Разом з попередніми роками комісія мала картотеку на 320 тис. карток. У 1923 р. у комісії працювали постійними співробітниками: Л. Білозір, С. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко, С. Якимович; непостійним співробітником – М. Станіславський.

Білозір Лідія Іванівна народилася 28 серпня 1894 р. в с. Богодухівка, тепер Харківської області. У 1903 р. вступила до Золотоніської жіночої гімназії, 8 класів якої закінчила 1912 р. і того ж року вступила на історико-філологічний факультет Київських вищих жіночих курсів за спеціальністю слов'яно-російська філологія, який закінчила 1919 р. До 1915 р. спеціалізувалася з педагогіки, студювала теоретичні праці, робила доповіді на семінарі проф. С. Аноньїна. Одна з її праць того часу – «Педагогічна теорія Л. Толстого». Згодом почала працювати

в галузі мовознавства, займаючись переважно синтаксисом східно-слов'янської групи мов; найбільше студіювала під керівництвом проф. М. Грунського «Слово о полку Ігоревім» та вивчала низку питань української мови. Одночасно працювала у проф. В. Розова (викладав курс української мови на Вищих жіночих курсах) переважно в сфері староукраїнської діалектології та опису стародавніх пам'яток української мови. Разом з ним та ще однією слухачкою Л. Білозір уклала курс староруської діалектології, з проф. В. Розовим вони проаналізували все Остромирове Євангеліє, «Ізборники» Святослава та інші давні пам'ятки української мови.

У 1920 р. викладала українську та російську мови у Київській вищій початковій школі № 12, потім у трудовій школі № 125, українську мову на двох відділах (4 групи) у Робітничо-селянському університеті в Києві.

Від 22 січня 1921 р. викладала в педагогічній школі українське письменство, вступ до мовознавства та теорію письменства, в професійно-технічній школі викладала українське та російське письменство в с. Почапинцях Звенигородського повіту. У травні 1922 р. вступила до I відділу ВУАН у Комісію для укладання історичного словника української мови, в якій працювала над вибором матеріалу для словника з стародруків та рукописів, читала наукові доповіді на засіданнях комісії («Фонетичні особливості сучасної мови Шевченкової околиці», «Напрямок в розвитку речення в сучасній українській мові»). У рукописі залишилися такі праці: «Інфінітив в Шевченковім Кобзарі», «Безпідметові речення в сучасній українській мові», «Різдвяні звичаї Шевченкової околиці». Від 1925 р. аспірантка при Київській науково-дослідній кафедрі мовознавства – доцент кафедри мовознавства Київського інституту народної освіти, а від 1934 р. безпідставно заарештована й засуджена до страти. Реабілітована 1957 р.

Петренко Ганна Андріївна народилася у 1893 р. в м. Стародуб на Чернігівщині. У 1912 р. закінчила 8 класів гімназії у Ромнах на Полтавщині. У 1913 р. вступила на Вищі жіночі курси у Києві на історично-філологічний факультет (слов'яно-російський відділ), який закінчила у 1922 р. Під час перебування на Курсах студіювала діалектологію східних слов'ян та українську мову. Працювала над дослідженням української мови за давніми пам'ятками і грамотами (підготувала працю «Про гратоту 1671 р. з боку відношення мови її до тодішнього правопису», з якою виступила на семінарі проф. В. Розова). У липні 1923 р. працювала над мовою Іпатіївського літопису та брала участь у роботі семінару Археологічного інституту з проблем архітектури і дерев'яних українських споруд 13 – 18 ст. – досліді пам'ятників у містах Каневі і Переяславі, пам'ятників Києва і його околиць («Дерев'яні церкви с. Коровинець Волинського повіту», «Пам'ятники Канева й Переяслава»).

Працювала статистиком у справі народної освіти, учителькою української мови, перекладачем з російської на українську мову і коректором у друкарні, лектором української мови. Від 1 червня 1921 р. робила вибірку слів з давніх українських пам'яток, стародруків та упорядкувала картки у Комісії для укладання історичного словника української мови ВУАН. У лютому 1924 р. призначена на посаду вченого-діловода цієї Комісії.

Станіславський Микола Олексійович народився 17 серпня 1892 р. в с. Озеряни Лохвицького повіту на Полтавщині. У 1920-х рр. був членом Комісії для складання історичного словника української мови ВУАН, секретарем філологічної секції та членом-співробітником секції ділової мови соціально-економічного відділу Інституту української наукової мови ВУАН. Безпідставно репресований і страчений. Реабілітований посмертно.

Автор праць: «Слова-скорочення в сучасній українській літературній мові» («Збірник секції граматики української мови». – Кн. 1. – 1930. – С. 197–216); «Словник ділової мови. Термінологія та фразеологія. (Проект)» (К., 1930. – 248 с.; співукладачі: М.Ю. Дорошенко, В.М. Страшкевич; перевид. 1993 р.); «Російсько-українська ділова та газетна фразеологія» (рукопис).

Як зазначив науковець, у Комісії проводили роботу з вибирання лексичного матеріалу з

пам'яток давнього письменства і збірок актових документів, але, зважаючи на те, що матеріал з джерел, доступних Комісії, значною мірою вже був вибраний, то члени комісії часто шукали інформацію щодо історії того чи іншого слова. У цьому році розпочато впорядкування всього зібраного до 1923 р. матеріалу, щоб уможливити вже нині користування словником хоч би в картках. За рік було зібрано матеріалу на 30 тис. карток, так що тепер в Комісії вже є 231 672 картки слів, вибраних більше як з 300 пам'яток української літератури XI – XIII ст.

Від 1924 р. Комісія розпочала роботу щодо систематизації та упорядкування зібраного матеріалу. В результаті була підготовлена колективна праця за редакцією Є. Тимченка «Історичний словник українського язика» (Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко, М. Станіславський, Л. Білозір) том I. А – Ж. Зошити 1 – 2, 1930 – 1932 р. (понад 10 000 слів від «А» до «жяловати»). У словнику використано матеріал з близько 400 пам'яток. Однак добір їх здійснено некритично: мало використано рукописних джерел, а також пам'яток 14–15 ст., поза увагою залишилося чимало цінних джерел, розмежування українських і білоруських пам'яток проведено за територіальним, а не за мовним принципом. Комісія планувала скласти реєстр словника на підставі всього мовного матеріалу пам'яток української мови від найдавніших часів до XIX ст. Також було поставлено завдання видати вже зібраний матеріал у 4 – 5 томах. Але ці завдання до кінця не були виконані.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія Академії наук України. 1918–1923: Документи і матеріали. – К., 1993.
2. Кровицька О.В. Лексикографічна спадщина Є. Тимченка // Постаті та ідеї. З історії мовознавства в Україні. – К., 1995.
3. Історія Національної академії наук України. 1924–1928: Документи і матеріали. – К., 1998.
4. Варава Т. Словникові комісії УАН–ВУАН (1918–1933) // Бібліотечний вісник. – 2000. – № 3.
5. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус // Шевельов Ю. Вибрані праці в 2 кн. – Кн. 1. Мовознавство. – К., 2008.